

Др Драган К. Вукчевић

ПРОБЛЕМ ОПТИМАЛНОГ ПРАВА

„Велим да законодавца мора да води дух умерености и чини ми се да ово дело написах само зато да бих то доказао: политичко добро, баш као и морално, почива увек између двеју крајности“.

Монтескије: „Дух закона“, II, 285.

У једној од својих познатих биографија, оној о Солону, Плутарх приповиједа да је славни законодавац на питање да ли је Атињанима дао најбоље законе, одговорио: „Јесам, најбоље које би они прихватили“. У овом одговору наслућује се проблем којем су посвећене наредне странице овог рада.

Од почетка регулисања односа међу људима, у зори цивилизације, и од настајања првих правила понашања, наметало се питање да ли су усвојена правила праведна и ефикасна, да ли су најбоља за то друштво, и у том времену. Питања која су стајала пред првим законодавцима и судијама, намећу се и онима који данас стварају и примјењују правне норме.

Из самих питања види се да она нису искључиво теоријска, нити је њихово рјешавање само проблем доконих тумача права. Она су исто тако, ако не и више практична, јер је право једно од најмоћнијих средстава друштвеног управљања и социјалне контроле. А његова ефикасност је један од најпрецизнијих показатеља ефикасности једног друштва. Куда и како ће се друштво кретати, зависи од тога ко и шта је прописао, која и каква правила обавезују, ко их и на који начин штити.

Предмет овог рада је покушај да се утврди могућност постојања права које би, у конкретним условима и датом времену,

било најбоље могуће. Такво право ми називамо *оптимално право*. Наравно, не тврдимо да је израз, ни једини, а понајмање оригиналан. Битније је да се схвати шта под њим подразумевамо, како се не би стварна расправа замијенила језичком. Садржај наредних страница прецизније ће одредити сам појам оптималног права, и његов однос према природном праву, с једне, и позитивном праву, с друге стране.

Треба на почетку истаћи да је проблем оптималног права само појединачан случај испољавања једног од највећих и најдубљих филозофских проблема — *проблема сазнања и остваривања мјере*. Трагање за оптималним правом је покушај човјека, друштва, па и читаве цивилизације, да створи равнотежу једне заједнице унутар ње, са другима, и свијетом у коме постоји. У том тражењу мјере, које није само правно, већ једнако и питање политике и етике, као и науке и естетике, назире се сва *неизвјесност* историјских кретања, појединих заједница, народа и цивилизација, као и сва драматичност и немир појединачних животних судбина у њима. Историја, као колективно памћење, пуна је примјера читавих друштава и многих појединаца, који нијесу успјели да нађу и остваре тражену мјеру и постигну потребну равнотежу. У том трагању без краја је и стална актуелност овог проблема.

1. Прије одређивања појма оптималног права, потребно је да се укаже на сам *појам права уопште*. Није потребно детаљно износити бројне дефиниције права. Довољно је да се каже да ни данас нема општеприхваћене дефиниције овог феномена. Од настанка права, до данас, траје расправа о његовој природи. Та расправа се неће са нама завршити, али онај ко се одлучи да се овим питањем бави, мора се према њој одредити. Бројна неслагања и неразумијевања, по нашем мишљењу, узрокована су самом природом права и појава које из њега извиру. Право, схваћено као норма, изазива бројне и разноврсне друштвене односе. Оно је истовремено и нешто што јесте, и нешто што треба да буде. Нешто што постоји, и нешто што обавезује на остваривање одређених вриједности. Из тог, условно речено, расцјеп а у природи права, није, грана се и усложњава, објашњење и одређење појма права. Зато је веома битно да се разликују *два питања* у вези са правом: *шта је право и друго, како треба право изучавати*. Ова питања јесу повезана, али нијесу иста.

Нико не може да оспори постојање правних норми (истина и оне се могу веома различито схватити), и, исто тако, не може се негирати постојање бројних односа који настају као посљедица датих норми. Може се само прво, или само друго, или заједно и једно и друго, укључити у појам права. Проблем објашњења норми се тиме не рјешава.

Из тих разлога, у циљу што прецизнијег одређења појма права, ми *прихватимо нормативни појам права*, нормативно одређење суштине правног феномена. Право схватамо, прије свега,

као скуп норми. Пошто у друштву постоје бројне норме, то је потребно да се право прецизније одреди, како би се разликовало од других нормативних система. У том смислу, под правом подразумијевамо оне норме које су санкционисане од државе. Потпуно смо свјесни свих приговора који се могу упутити оваквом схватању, који нијесу, ни малобројни, ни неосновани. Ни сами ово становиште не сматрамо идеалним, али је и оно, по нашем мишљењу, у складу са основном идејом овог рада — „оптимално“.

Такво одређење права ни мало не искључује примјену многих метода у његовом изучавању: нормативног, социолошког, догматског, психолошког итд. Нормативни појам права не ограничава *мултиметодолошки приступ праву*. Из тога произилази, да су бројне појаве везане за правне норме, као што су односи, вриједности, одређени облици свијести итд. Све те појаве укључити у појам права, чини нам се да је непотребно. Тиме не негирамо њихово постојање и значај, већ само тврдимо да оне не улазе у појам права.

2. Претходно речено није имало за циљ само да одреди појам права. Не мање значајно било је да се укаже и на *онтолошки дуализам права*. Право је гранична појава. Оно је попут моста који спаја двије обале: свијет стварности и свијет вриједности. Повезујући их оно учествује у тим свјетовима, који су у животу и човјеку измијешани, прожети и испреплетани.

Зависно са које „обале“ посматрамо тај мост, различито ћемо доживљавати ка чему и од чега оно води. Но, било да прихватимо један или други приступ не можемо оспорити унутрашњу двојност саме природе права.

Како право једним својим дијелом учествује и у свијету вриједности, оно тиме додирује *свијет надискуственог*, непровјерљивог, метафизичког. Нечег што се не може искусити и доказати. То је оно што се не може никада до краја сазнати, али што се може наслућивати, и у шта се може вјеровати.

Другим својим дијелом право припада *свијету позитивних чињеница*, свијету искуственог и провјерљивог. Ту се оно може утврђивати и доказивати. То није област вјере, већ спада у домен сазнања.

На тај начин, право носи печат свог творца — човјека. У самој нашој природи могуће је открити два слоја, двије сфере, двије тежње. Оне постоје у свакоме од нас, не увијек у истој сразмјери, и не увијек у истом односу. Један пут оличава тежње ка могућем и остварљивом, ка видљивом и провјерљивом. Она се изажава кроз науку, а досеже знањем. На другом путу се испољава наша тежња ка слућеном и недоказивом, ка надискуственом и непровјерљивом. То је област религиозног, која се осваја вјером. На граници ова два свијета разапета стоји филозофија, покушавајући да направи компромис међу њима. Кроз њу се, не увијек у истој мјери и не на исти начин, преплићу и

прожимају стварно и слућено, реално и измаштано, онострано и онострано. Она покушава, увијек непотпуно, да створи равнотежу међу њима.

Сада постаје јасније да је и праву могуће приступити на два начина, тј. да се у његовом изучавању остварују два пута: *метафизички* и *позитивистички*. Намјерно поједностављујемо ове приступе да би подјела била уочљивија, а основна идеја јаснија. Природно, сваки од ових путева, узет сам за себе, има многе облике и бројне варијанте које се више или мање, удаљавају од њихове основне идеје. Тако је на путу метафизике могуће разликовати различите стазе. Једном од њих иде теологија, са Богом као врховним и јединим творцем. Друга узима дух за творца и креатора свијета и појава у њему. Све су то нијансе једне боје.

Слично је и са позитивистичким приступом. И у њему постоје стазе које су ближе или даље од основне идеје. Али је битно да све оне остају „заробљене“ у сивјету позитивних чињеница. Око тог свијета постоји само ћутање и мрак незнања.

Но, без обзира на све те варијанте, остаје да ван наведених главних путева нема и не може бити промишљања свијета и појава у њему. Наш циљ није да исцрпно прикажемо све облике у којима се испољавају ова два основна приступа, већ само да истакнемо да приступ стварности личи на „врт са стазама које се рачвају“. Поједностављивањем њихових основних поставки, покушавамо да откријемо оно типично у њима, и да га доведемо у везу са основним проблемом нашег рада. Тиме желимо да истакнемо и идеју слојевитости, вишедимензионалности свијета и појава у њему. То је важно, јер се на тај начин уноси релативности у схватање и објашњавање појава и у многоме се стварају услови за избјегавање искључивости и нетолерантности у расправама ове врсте.

3. Ако стварност метафорично представимо као велику књигу којој не знамо почетак и не можемо да наслутимо крај, а наш живот схватимо као вријеме које нам је дато да читамо и сазнајемо из ње, и знамо да је оно у опромном нескладу са временом потребним да се та „књига живота“ прочита, постаје нам јасније зашто човјек поставља себи питања на која не може да одговори, и чему метафизика. Тада се јаче доживи потреба, дубоко људска, да се све то обухвати и схвати, за шта нам је знање мало, а разум недовољан. А осјети се сва трагичност нашег постојања, кроз сазнање да „смо сви риба која никада неће изаћи на површину жива“. У томе је „ужас метафизике“.

Они који се определијеле за *пут метафизике* (ако се уопште ради о свјесном и вољном избору погледа на свијет) имаће и у свом мисаоном развоју сасвим различито „путовање“ од оних других који ван искуствене стварности не признају постојање вишег реда и дубљег смисла.

Као што је већ речено, постоје многи облици и бројне варијанте схватања, тачније, оживљавања метафизике. Нас не интересује овдје шта је то специфично унутар овог пута, које су његове варијанте, већ оно што је типично за њега. А то је схватање да осим људског, „земаљског“ реда и поретка, постоји нека виша стварност, и значајнији поредак из кога и овај људски добија своје значење и поприма смисао. И исто тако, да се тај виши поредак никада не може поуздано сазнати и доказати. Тиме се истиче идеја хијерархије, не само унутар свијета, већ, тако да кажемо, између „свјетова“.

4. Присталице оваквог гледишта, у тумачењу права заступали су схватање да и у тој вишој стварности постоје правила и норме. Оне су се најчешће називале *природним правом*, мада су се његови извори код разних писаца, и у различитим временима, на различите начине тумачили. Најчешће се дух човјека узимао као посредник међу тим свјетовима и пут којем су се правила из вишег поретка преносила у међуљудске односе. Како свака копија заостаје за својим оригиналом, тако је и позитивно право само блијед одсјај, и несавршен одраз природног права.

Природно право се, на тај начин, суштински разликује од оптималног права, како га ми схватамо. Прво је вјечито, непромјенљиво, савршено и, што је веома битно, никад потпуно сазнатљиво, и увијек недоказиво. Оно је више један осјећај и доживљај, него провјерљива чињеница. Оно се не досеже сазнањем, већ откривењем. Оптимално право, с друге стране, је много више историјско, па самим тим „земаљско“. Није дато као непромјенљиво, већ, напротив, као увијек прилагођено датим условима, конкретном времену. Као појам, оно личи на природно право. Оно је, као могућност, најбоље право, и само тако — виртуелно, постоји универзално, у свим заједницама, у сваком времену. Међутим, у свом садржају је битно историјско, увијек прилагођено (најбоље, зато је оптимално) конкретним условима и времену. Јасније речено, оно није појава „оног“, већ „овог“ свијета.

Дакле, пут метафизике нас може (и изгледа мора) довести до природног права. Али на том путу ми не можемо открити садржај оптималног права. Оно припада другом „слоју“ стварности. У том смислу, природно право, својим садржајем, не може да буде предмет социологије права, као науке. У најбољем случају, она може да изучава коријене нестајања природноправних идеја, и да утврђује узроке потребе за једним оваквим поретком.

Претходно смо истакли и сличност природног права са општим појмом оптималног права. Но, и тада се они, рекли смо, суштински разликују. Општи појам оптималног права настаје уопштавањем искуствених чињеница, а природно право је битно надискуствена појава. Из тога не треба извући закључак да природно и оптимално право немају никакве сличности, нити да међу њи-

ма не постоји никаква повезаност. Лично нам је блиска идеја метафизичког схватања свијета и права. (Уосталом, прихватањем постојања два пута могуће је само из метафизичке перспективе!) Али, у циљу научне објективности, прецизности и истинитости наглашавамо да су ова два права појаве различитог реда.

Речено није доказ (ако га уопште и може бити) против метафизике ни против метафизичког схватања права. Како се залажемо за социолошко-правни приступ овом проблему, произилази да је и питање *оптималног права научни, а не метафизички проблем*. У том смислу потребно је испитати и други пут, приступ, овом проблему, тј. његов однос према оптималном праву.

5. Насупрот метафизичком путу, путу на ком се испољава наша ирационалност и осјећајност, интуиција и вјера, стоји, као друга могућност, изазов и „капија“ кроз коју се може приступити животу и сазнању — *пут позитивизма*. Овај пут је оличење људске рационалности и прагматичности. Свијет је, по овом схватању, огромна збирка чињеница, а задатак је наука да се оне открију, провјере и среде. Изгледа, да и нема трећег приступа свијету и животу. То треће може да буде само комбинација наведена два приступа, у којој увијек један претеже. (У теологији се ова два пута јасно разликују. Једно је пут Богочовјека, а друго је пут Човјекобога.)

Као и метафизика, тако се и позитивизам схвата и остварује у различитим варијантама и испољава кроз бројне облике. Они нас овдје не интересују. Истичемо само оно што је битно и типично за њега. А то је схватање да је свијет сложено ткање чињеница које се могу сазнати и провјерити. Ван њих не постоји ништа. Путовање овим путем је сазнавање без краја. Истина, постоје чињенице које се не знају, али оне нијесу начелно несазнатљиве. И питање је само времена када ће бити откривене. Сазнавање, које оличава наука, личи на уношење свјетлости у таму незнања која нас окружава. Тај круг таме је, по мишљењу позитивиста, сваки даном све мањи.

Друга чињеница коју је потребно истаћи у вези са позитивистичким схватањем је проблем закономјерности у развоју свијета, друштва и човјека. Не може се рећи да је ова идеја општеприхваћена, и да ју позитивизам у свим варијантама прихвата. Али, у неким његовим облицима, она несумњиво постоји. (Такав је случај са марксизмом. Иако може изгледати чудновато да се марксизам може схватити као варијанта позитивизма, он то јесте, ако се позитивизам одреди онако како смо ми то урадили).

6. Позитивизам се у праву испољава кроз прихватање постојања тзв. *позитивног права*, и кроз неиграње било каквог вишег, надискусственог правног поретка. Постоје норме које доноси, по правилу, држава, које обавезују и које правна наука треба да изучава. Те норме, и такво право је потпуно „овоземаљско“. Људска су творевина, искуствено провјерљива. Самим тим што

је људска творевина, такво право је и несавршено. О томе свједоче његове бројне измјене, његово увијек привремено постојање. Човјек увијек тежи да створи боље и ефикасније норме, али у томе успијева само дјелимично, привремено и непотпуно.

Позитивистички приступ омогућава настанак посебне науке која изучава правне норме у њиховој повезаности са свијетом из којег настају и у ком постоје и остварују се. Та наука је *социологија права*. Њен основни циљ је да открије везе између правних норми и друштвених чињеница у процесу настајања, мијењања и примјењивања права. Пошто је њен циљ утврђивање и доказивање веза међу чињеницама, јасно је да је она, метафорично речено, једна од стаза на путу позитивизма. Она, тако хоће да остане у границама научног сазнања, не може да призна постојање природног права, као надискуственог поретка за предмет свог изучавања. Али, ако не може да призна постојање неке више стварности, социологији права је позната чињеница да све правне норме нијесу подједнако подесне за остваривање циљева који стоје пред њима. Бројни примјери показују да те циљеве неке норме потпуније и ефикасније, а неке мање ефикасно остварују. Тако питање ефикасности права постаје један од главних покретача у објашњавању и стварању норми, које треба што потпуније и трајније да остварују циљеве због којих се доносе.

Из чињенице да неке норме ефикасније, а неке мање ефикасно, остварују своје циљеве, произилази могућност стварања и таквих норми које ће најефикасније, у датим условима, остваривати сврху због које се доносе. Дакле, могуће је *претпоставити* постојање најбољег права (увијек у датим условима), а то је управо оно што означавамо изразом оптимално право.

7. Код одређивања овог појма потребно је истаћи, још једном, да оно не припада области надискуственог. Оно у себи носи дио идеала који лебди над стварношћу: па му је, као и у сваком идеалу, суђено да се ријетко када оствари потпуно и до краја. У томе оно „*личи*“ на природно право. Али, тешкоће у његовом остваривању не значе и начелну, тј. принципијелну немогућност да се оно оствари.

Признање постојања оптималног права наводи на закључак о *трослојном схватању права*: а) *природно право*, као предмет *метафизике права*, што се, понекад, одређује и као предмет *филозофије права*; б) *оптимално право*, као предмет *социологије права*; в) *позитивно право*, као предмет *правне догматике*. Наравно, оваква структура права прихватљива је само за оне који у свајају метафизички приступ, док је за позитивисте, у најбољем случају, прихватљив правни дуализам, тј. признање само оптималног и позитивног права.

Наравно, предложено схватање о врстама права може у себе да укључи и још једну претпоставку. А то је да сваки „слој“ нема само своја правила и норме, већ да може претпоставити

да има и своја *правила сазнања тих правила*. Тиме се отвара веома сложено питање правне пносеологије, логике и језика, у шта овдје не улазимо. Овдје се само залажемо за *правни плурализам*, који треба разликовати од нормативног плурализма. (Изгледа да би се тријадично схватање права уз одређене измјене, могло примијенити и на друге нормативне поретке).

8. Пошто је позитивизам рационалистичка и прагматичка варијанта схватања свијета и појава у њему, то је разумљиво да и *критеријум оптималности права* мора да буде такав. Тачније, тај критеријум је двострук: везан је за *стварање оптималног права*, с једне стране, и за његову *примјену* с друге стране. Први се односи на могућност сазнања и формулисања оптималног права, а други је везан за његову ефикасност.

Питање *сазнања оптималног права*, као пносеолошко питање, изведено је из позитивистичког односа према сазнању уопште. На ово питање позитивизам даје потврдан одговор. Као што се свијет и појаве у њему могу сазнати без остатка, тако је могуће објективно и потпуно изучити и друштвене односе, па на основу тих сазнања створити, прописати норму која најбоље (оптимално) одговара тим односима.

Овдје се могу разликовати *двје варијанте* овог учења. По једној, која прихвата постојање *закономјерности* у развоју друштва, прво треба открити те *закономјерности*, а стварање права (оптималног) била би само *нормостваралачка дјелатност*, чији је циљ да створи оне *норме* које су у складу са тим објективним *закономјерностима* у друштву. Дакле, оптимално право би било оно право које најбоље одговара *закономјерном развоју* друштва. (Марксизам је типичан представник оваквог схватања.)

Наравно, одмах се може истаћи и приговор овом схватању, кроз чињеницу да је друштвени развој отворени процес, и да ни у једном тренутку не можемо тврдити да је он завршен (осим у посљедњем тренутку историје, али тада већ нема свједока, јер је њен крај уједно и крај човјека!). Према томе, не можемо ни сазнати потпуно и до краја *закономјерности* друштвеног развоја и његов смисао. Из тог разлога, по овом схватању, и оптимално право може да буде само „парцијално“ оптимално, тј. само за одређени период или етапу. Прије би то била *могућност стварања оптималне норме*, него оптималног права.

Дјелимично се овај приговор може избјећи усвајањем *цикличног* карактера развоја друштва. Тада се може претпоставити *могућност стварања оптималног права* у ширем обиму и за дужи период, јер друштво увијек изнова пролази етапе које је некада већ прошло у свом развоју.

Друга варијанта позитивистичког учења је *негирање* постојања друштвених *закономјерности*. Не негира се кретање, ни развој, али се одбацује *могућност постојања одређене правилности* у њима. И усвајањем оваквог погледа не негира се *могућност оптималног права*. Тачније, по овом гледишту, могуће је дони-

јети оптималну правну норму за појединачни случај, али би много теже било донијети оптималан закон. Практична посљедица оваквих гледишта је и различит значај који се даје творцима права. У првој варијанти, гдје се утврђује постојање друштвених закономјерности, нагласак се ставља на законодавца, док се у другој варијанти, примат даје судији као творцу права.

9. Други критеријум за утврђивање оптималности једног права везан је за његову примјену — односи се на његову ефикасност. Без обзира да ли се усваја постојање закономјерности друштвеног развоја, или не, видјели смо да је могуће створити оптималне правне норме. Да ли је заиста створена таква норма (право) могуће је сазнати кроз њену примјену. Тачније речено, ефикасност норми (право) постаје показатељ колико је нормотворац правилно сазнао, одразио и изразио објективне потребе и интересе датог друштва. Наиме, оне норме које се поштују, по којима се субјекти понашају, које није потребно мијењати или укидати могу да се сматрају за норме које оптимално, у датим условима, изражавају потребе, интересе и циљеве.

Видимо да све позитивне правне норме не морају да буду и оптималне. Све норме које су прописане не поштују се, и што је још битније, не поштују се у истом степену и у једнакој мјери. Дакле, оптимално право би било најефикаснији дио позитивног права. Графички приказано, оптимално право би било исјечак (често веома мали) из круга позитивног права.

Приликом одређивања ефикасности права природно се намеће проблем њене квантификације, као и показатеља преко којих се она може утврдити и измјерити. У расвјетљавању тог проблема социологија права има посебан значај.

10. Социологија права за предмет свог изучавања, најшире гледано, има два процеса: процес стварања и процес примјене права. Како се ови процеси и њихово објашњење заснивају на прикупљању и изучавању чињеница, јасно је да је социолошко-правни приступ могућ само у оквиру позитивистичког пута. Из тог разлога, ако је социологија права немоћна — као и наука уопште — да објасни природно право и његов садржај, она је, можда прије свих, позвана да да свој допринос рјешавању проблема оптималног права. Како су и процеси везани за оптимално право управо стварање и примјена, то ћемо и улогу социологије права сагледати, у најбитнијим цртама, везано за та два процеса.

Речено је да процес стварања оптималног права може имати различите облике зависно од теоријских поставки од којих се полази. Но, без обзира која се од њих усвојила, незамјенив је социолошки приступ. Потребно је прикупити мноштво чињеница, сазнати друштвене токове, уравнотежити бројне интересе, предвидјети могуће посљедице. Све је то могуће само кроз примјену социолошког метода. Наравно, не једино њега.

Стварање права је не само одговоран, већ и изузетно тежак посао. У њему има нечег од вјештине прадитеља. Уосталом, мно-

ги правни споменици надживе дуже и више, него многе материјалне творевине, своје доба и свог творца. Својим примјером подстичу и опомињу, чак и онда када друштво себи изгради нове путеве и направи нове мостове, кад крене другим правцем и у нове области. Подстичу и опомињу начином на који су стварани, методологијом којом су грађени, а која може бити подстицајна и времену које је далеко испред доба у ком су настали. (Типичан примјер, из наше правне историје, је стварање Општег имовинског законика за Књажевину Црну Гору, из 1888. године).

Примјери закона који су представљали значајне датуме у правној историји, су јасна потврда тезе да пред сваким нормотворцем постоји више могућности, од којих је само једна најбоља, оптимална. Сама свијест о могућности избора је подстицајна, а од стварања норми чини истински стваралачки процес. Она рађа сазнање да само темељито прикупљена грађа, осјећај за мјеру и равнотежу интереса, јесу неопходан услов за стварање оптималне норме (права).

Како је стварање права (као и стварање уопште) не само знање, него у одређеној мјери и вјештина, то се проблем стварања оптималног права не може искључиво ријешити социолошко-правним приступом. На садржајну страну тог процеса социологија права има велики утицај. Али, овај процес има и своју формалну страну, облик у коме се испољава. То је она област за коју је потребна *вјештина* која се тешко може научити и још теже може пренијети на друге. Њено постојање као да говори, у извјесном смислу, о потреби *правне естетике*, а творца права претвара у истинског ствараоца, једну врсту умјетника.

11. Други процес везан за право је његова примјена. И он је предмет социологије права. Већ је речено да се сазнање да ли смо створили оптималну норму (право) провјерава кроз њену примјену. Тиме се поново враћамо на проблем ефикасности права. Примјена права нам показује колико смо успјели да кроз норму изразимо објективне друштвене потребе и интересе, тј. да им дамо оптималан правни израз.

Проблем ефикасности права намеће и потребу *операционализације* овог појма, утврђивања *показатеља* преко којих се она може мјерити и степеновати. Улога социологије права у овом истраживању је веома битна. Право, као и бројне друштвене појаве, има своју квантитативну страну. Она је доступна мјерењу и скалирању, може се прецизно изразити. Улога конкретних социолошко-правних истраживања може да буде основа за стварање објективне слике о позитивном праву, о његовим пропустима и недостацима. Ко умје да чита резултате тих истраживања знаће и умјеће да мијења право у смислу повећања степена његове оптималности.

Из реченог произлази да и сам појам оптималног права треба схватити као *процес*, као нешто што се остварује, по свој прилици, непотпуно и никада до краја. Иако, у сваком тренутку

развоја друштва, постоји *могућност* стварања оптималног права, могућност сазнања и доношења најбоље норме (права), у пракси та могућност се увијек не остварује. Из тог разлога, степеновање ефикасности права указује на могућност фактичног степеновања оптималности права. Изгледа да оптимално право „расте“ на грани појма који је много шири од области права — *појма савршенства*. Социологија права, кроз своја истраживања указује на његов значај, узроке и путеве рјешавања овог проблема. Тим својим настојањем она се приближава *правној политици*.

На крају овог рада, који је више *скица једног проблема* него цјеловито рјешење, потребно је истаћи неколико чињеница.

Као прво, показује се да се свијету и појавама у њему може приступати на различите начине, и да су путеви сазнања разнородни. На почетку њиховог гранања постоје само двије могућности. Ми смо их означили као метафизички и позитивистички пут.

Друго, сам карактер „путовања“, тј. сазнања битно је одређен избором пута. Гдје ћемо стићи зависи од тога који смо пут изабрали. Исте појаве имају различито значење и другачији смисао у метафизичком и у позитивистичком схватању. Зато је критика једног пута помоћу сазнања стечених на другом узалудна и непотребна. Али, ако се они међусобно не могу критиковати и побити може се указивати на њихову досљедност.

Треће, као посљедица реченог, је схватање *релативности људског сазнања*. Било да се усвоји један или други приступ, човјек и његове творевине показују се као привремене и пролазне. Та релативност се не може потпуно превладати, али се увијек може покушати да се у њеним границама створи свијет људски и по мјери човјека.

Све речено може се примјенити на свијет правних појава. Прихватајући метафизички или позитивистички приступ зависи од којих ћемо резултата и како доспјети. Метафизика нам обећава један надискуствени правни поредак, који се назива природним правом, а позитивизам нас везује само за правне појаве које можемо утврдити и доказати, тј. ограничава се, прије свега на позитивно право. Примјена социологије права, једино у оквиру позитивистичког приступа, указује на могућност утврђивања (и стварања) правних норми које најбоље одражавају и најефикасније остварују дате циљеве. То право смо ми називали оптималним правом. Оно се показује као „горња“ граница у позитивистичком приступу.

Несхватање значаја избора пута, који се отвара на почетку сваког мисаоног тока, може да доведе до збрке, до замјене теза и узалудних расправа. Зато нам се чини да сваки озбиљнији покушај схватања и тумачења права мора да се одреди на свом по-

четку за један или други пут, приступ.

И на самом крају, о оном што је поменуто на почетку рада. *Проблем оптималног права је, у ствари, тражење мјере и покушај остваривања равнотеже у свијету правних појава.* То је покушај остваривања савршенства, и зато носи елементе идеала. Како је живот вјечити процес, он је и вјечито стварање и рушење равнотеже. Тежити оптималном праву значи прихватити могућност усавршавања друштва и његових творевина. А то је дио наше наде и бриге која је вјековима надањивала пророке и реформаторе, лебдјела пред очима законодавцима и државницима, и обеспокојавала научнике и филозофе.

Dragan K. Vukčević, Ph. D.

THE PROBLEM OF AN OPTIMAL LAW

Summary

The problem of an optimal law is discussed at work. It is determined as the law which corresponds the best to concrete conditions. The analysis of the knowledge possibility and creation of an optimal law previously includes a basic differentiation of two approaches: metaphysical one (with its striving towards an overexperience and the faith in it) and positivistical approach (with its rationalization of reality and the science as an ideal).

It is evident that an optimal law is possible only within the positivistical approach. Out of this reason sociology of law plays significant role in creation and application of an optimal law.

In order to create (prescribe) an optimal law it is necessary to do research on the conditions in which it appears and which it controls. At the same time it is necessary to explain its accomplishment and efficiency. It is the subject of the sociology of law.

In that way, optimal law, as the possibility and the ideal, and sociology of law, as the science, can be in function of an improvement of man and society.